

УДК 343.35

Марта-Марія Яциніна,*аспірант кафедри кримінального права та кримінології
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ІСТОТНА ШКОДА Й ТЯЖКІ НАСЛІДКИ ЯК ОЗНАКИ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ПЕРЕДБАЧАЮТЬ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СЛУЖБОВІ ЗЛОВЖИВАННЯ

У статті досліджено зміст понять «істотна шкода» й «тяжкі наслідки» як ознак складів злочинів, що передбачають відповідальність за службові зловживання. Проаналізувавши різні наукові підходи та судову практику, автор дійшла висновку, що істотною шкодою й тяжкими наслідками в статтях 364, 364-1, 365-2 Кримінального кодексу України є матеріальна шкода, яка досягла кримінально караного розміру, та будь-яка за характером шкода, якщо вона піддається грошовій оцінці й відповідно до такої оцінки досягла встановленого розміру.

Ключові слова: істотна шкода, тяжкі наслідки, суспільно небезпечні наслідки, службові зловживання.

Постановка проблеми. Численне внесення змін до статей Кримінального кодексу (далі – КК) України, які передбачають відповідальність за службові зловживання, та недосконалість законодавчої техніки постійно додають актуальності цій темі і створюють необхідність нових наукових досліджень.

Законом України № 1261-VII викладено в новій редакції пункти 3 і 4 примітки до статті 364 КК України, у яких містяться нормативні визначення для складів злочинів у сфері службової діяльності ознак – «істотна шкода» та «тяжкі наслідки», що спричинило неоднакове розуміння поняття «істотна шкода» в науковій літературі й неоднакове застосування досліджуваних норм права.

Метою статті є з'ясування змістового наповнення понять «істотна шкода» й «тяжкі наслідки» у складах злочинів, відповідальність за які передбачена статтями 364, 364-1, 365-2 КК України.

З'ясуванню змісту понять «істотна шкода» й «тяжкі наслідки» у складах злочинів у сфері службової діяльності присвячені наукові праці таких учених, як В.В. Антипов, О.О. Дудоров, Г.М. Зеленов, В.Б. Харченко, В.О. Навроцький та інші.

Виклад основного матеріалу. До набрання чинності Законом України № 1261-VII ознака «істотна шкода» у складах злочинів, передбачених статтями 364–367 КК України, розумілась як така, що охоплює суспільно небезпечні наслідки у вигляді як майнової, так і немайнової шкоди.

Так, у пункті 3 примітки до статті 364 КК України містилося формулювання «якщо [істотна шкода] полягала (полягає) у заподіянні матеріальних збитків». Сполучник «якщо» прямо вказував на можливість заподіяння істотної шкоди у вигляді, відмінному від матеріальної.

Правозастосування цієї норми здійснювалося згідно з роз'ясненням, даним в абзаці 3 пункту 6 Постанови Пленуму Верховного Суду

України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 року № 15: «Якщо шкода полягає у заподіянні суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру, питання про її істотність вирішується з урахуванням конкретних обставин справи. Зокрема, істотною шкодою можуть визнаватися порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підірвав авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування злочинів».

Після набрання чинності Законом України № 1261-VII, яким викладено в новій редакції пункт 3 примітки статті 364 КК України, законодавець уже не використовує в нормативному визначенні поняття «істотна шкода» сполучник «якщо».

Розглянемо думки науковців щодо значення цих змін для правозастосування.

Б.М. Харченко вважає, що новели кримінального законодавства жодним чином не змінюють підходів до визначення категорій «істотна шкода» й «тяжкі наслідки» [4].

В.О. Навроцький зазначає, що із законодавчої норми, про яку йдеться, випливає, що істотна шкода й тяжкі наслідки як ознаки складів відповідних злочинів у сфері службової діяльності повинні досягати певного розміру, який вимірюється в грошових одиницях. Не викликає жодного сумніву, що така шкода (наслідки) піддається грошовому виміру тоді, коли вона має матеріальний (майновий) характер. Наслідки ж нематеріального характеру, пов'язані із заподіянням шкоди соціального, політичного, морального, організаційного та

іншого характеру, не мають грошової оцінки. Відповідно, неможливо визначити еквівалент такої шкоди в одиницях, кратних неоподатковуваним мінімумам доходів громадян. Отже, щодо статей про злочини у сфері службової діяльності, на які поширюється роз'яснення поняття істотної шкоди і тяжких наслідків, не можна встановити зміст наслідків нематеріального характеру, саму наявність таких наслідків у розумінні, яке їм надає чинний КК України. Винятком може бути хіба що врахування похідних наслідків заподіяння:

- фізичної шкоди – витрати на лікування чи протезування потерпілої особи;
- порушення законних прав та інтересів громадян – витрати на відновлення таких прав (виплати незаконно взятому під варту чи ув'язненому або незаконно звільненому з роботи чи навчання, відшкодування за невиконання судового рішення, компенсація шкоди від поширення відомостей, які ганьблять особу, тощо) [2].

О.О. Дудоров і Г.М. Зеленов, які також дотримуються такого підходу, звертають увагу на те, що у вироку суду має бути чітко визначено й доведено, що саме вчинення того чи іншого службового злочину стало причиною відповідних наслідків. При цьому обчислення їх розміру також має бути належним чином підтверджене та не викликати сумніву. Тобто у вироку має міститися належне обґрунтування визнання тих чи інших наслідків, які на перший погляд мають не майновий, а, наприклад, фізичний характер, виявами істотної шкоди або тяжких наслідків. В інших випадках вести мову про кримінальну відповідальність можна лише тоді, коли відповідальність за окремі випадки службових зловживань (перевищень) встановлено в спеціальних нормах КК України, що не передбачають як кримінально утворювальну ознаку настання майнових збитків [1].

Відповідно до Постанови Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 27 жовтня 2016 року, диспозиція частини 1 статті 364 й частини 1 статті 365 КК України, якими передбачено відповідальність за заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або громадським чи державним інтересам, чи інтересам юридичних осіб, може становити не лише майнову шкоду, а й включати вияви немайнової шкоди, але тільки ті, які можуть одержати майнове відшкодування (як істотна шкода може враховуватися будь-яка за характером шкода, якщо вона піддається грошовій оцінці й відповідно до такої оцінки досягла встановленого розміру) [3].

Суд зазначає, що за конкретних обставин справи наслідки нематеріального характеру, які піддаються грошовій оцінці (реальна шкода) та відповідно до такої оцінки досягли встановленого розміру («істотної шкоди» чи «тяжких наслідків») із заподіянням шкоди охоронюваним Конституцією України чи іншими законами правам і свободам людини та громадянина (соціального, політичного, морального, організаційного чи іншого характеру), можуть

полягати у спричиненні фізичної шкоди – витрати на лікування чи протезування потерпілої особи; порушенні законних прав та інтересів громадян – витрати на відновлення таких прав (виплати незаконно взятому під варту чи ув'язненому або незаконно звільненому з роботи чи навчання, відшкодування за невиконання судового рішення, компенсація шкоди від поширення відомостей, які ганьблять особу тощо); політичній шкоді (витрати на проведення нових виборів і заходів антитерористичного характеру тощо); організаційній шкоді (витрати на відновлення роботи установи) [3].

При цьому Суд уважає, що у вироку (ухвалі) має бути чітко встановлено й доведено, що саме вчинення того чи іншого службового злочину стало причиною відповідних наслідків. Обчислення їх розміру також має бути належним чином підтверджене (в т. ч. цивільним позовом як підтвердження факту й розміру реальної майнової шкоди) та не викликати сумніву [3].

Ми підтримуємо таку позицію, хоча вона має свої недоліки. Так, проблемою є те, що поза сферою кримінально-правової охорони залишаються суспільні відносини (права, благи, цінності, інтереси), які неможливо оцінити матеріально або матеріально оцінка яких є складною. Але, на нашу думку, така проблема має цивільно-правовий і соціальний характер, її неможливо й не потрібно вирішувати лише в межах кримінального права, така проблема потребує комплексного вирішення.

Проте така позиція суду не є безспірною. Зокрема, протилежна позиція висловлена в Окремій думці судді Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України С.М. Вус у кримінальній справі щодо ОСОБА_1, ОСОБА_2, ОСОБА_3 й ОСОБА_4 під час розгляду заяви захисника П.А. Гірки про перегляд ухвали колегії суддів судової палати в кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 26 січня 2016 року щодо ОСОБА_1, ОСОБА_2, ОСОБА_3 й ОСОБА_4.

Так, суддя вважає, що зміна примітки до статті 364 КК України відбулася без зміни диспозиції самої статті 364 КК України. Тобто, попри зміну примітки до статті 364 КК України, незмінним залишився об'єкт кримінально-правової охорони відповідних суспільних відносин – суспільні відносини, пов'язані із законом у межах наданих повноважень здійсненням відповідною особою своїх службових повноважень. Незмінними залишилися й умови настання кримінальної відповідальності – завдання істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб [3].

Суддя зазначає, що оскільки інше не зазначено в самій диспозиції статті, а примітка до статті не може змінювати зміст самої статті, то немає жодних підстав звужувати об'єкт кримінально-правової охорони лише до матеріальних аспектів. Адже шкода може завдатися й тим правам і свободам, які самі по собі не мають

вартісного вираження. Пункт 3 примітки розкриває ознаки істотної шкоди лише в вартісному вираженні, однак ним не визначено обсягу прав, свобод чи законних інтересів, які можуть мати саме вартісне (кількісний) вираження (еквівалент) [3].

Ще однією проблемою є те, що поняття «істотна шкода» в тексті кримінального закону вживається по-різному, тобто має різне змістове наповнення. Так, у статтях 182, 226, 248, 426 КК України законодавець розкриває змістове наповнення поняття істотної шкоди для цих складів злочинів, із цих визначень зрозуміло, що істотна шкода може мати як матеріальний, так і нематеріальний характер. У статтях 26, 209, 231, 232, 244, 249, 323, 359, 382, 410 зміст поняття «істотна шкода» не розкривається взагалі. Натомість підхід законодавця до змістового наповнення цього поняття в розділі XVII КК України відмінний від змістового наповнення цього поняття в інших розділах КК України.

На нашу думку, після внесення змін до КК України Законом України № 1261-VII, яким викладено в новій редакції пункти 3 і 4 примітки до статті 364 КК України, змінилися нормативні визначення ознак – «істотна шкода» та «тяжкі наслідки» – для складів злочинів у сфері службової діяльності, що має враховуватися у правозастосуванні.

У частинах 3 і 4 примітки до статті 364 КК України чітко вказано, що істотною шкодою у статтях 364, 364-1, 365, 365-2, 367 вважається така шкода, яка в сто й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а тяжкими наслідками у статтях 364–367 вважаються такі наслідки, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Отже, поняття «істотна шкода» в тексті кримінального закону вживається в різних значеннях. Такий стан речей є недоліком законодавчої техніки, проте під час правозастосування досліджуваних норм права ми повинні виходити з наявного стану речей і застосовувати зміст понять «істотна шкода» й «тяжкі наслідки» так, як вимагає цього чинне законодавство.

Висновки

Отже, враховуючи наведене вище, ми схиляємося до думки, що істотною шкодою й тяжкими наслідками в статтях 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК України є матеріальна шкода, яка досягла відповідного кримінально караного розміру, визначеного в кримінальному законі, та будь-яка за характером шкода, якщо вона піддається грошовій оцінці й відповідно до такої оцінки досягла встановленого розміру.

Аргументами на користь такої позиції є такі: – такої позиції дотримується Верховний Суд України, а, згідно з частиною 1 статті 458 Кримінального процесуального кодексу Укра-

їни, висновок Верховного Суду України щодо застосування норми права, викладений у його постанові, прийнятій за результатами розгляду справи з підстав, передбачених пунктами 1 і 2 частини 1 статті 445 цього Кодексу, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності відповідну норму права, і для всіх судів загальної юрисдикції, які зобов'язані привести свою судову практику у відповідність до судових рішень Верховного Суду України;

– кримінальне право регулює суспільні відносини імперативним методом, тому ми не можемо довільно тлумачити поняття, чіткі дефініції яких містяться в тексті кримінального закону;

– відповідно до частини 4 статті 3 КК України, застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено, тому ми не можемо підходити до розуміння понять «істотна шкода» й «тяжкі наслідки» в статтях 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК України за аналогією з іншими статтями кримінального закону;

– згідно зі статтею 62 Конституції України, усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь, тому поширювальне тлумачення не є прийнятним;

– в Україні діє принцип верховенства права, складником якого є принцип правової визначеності, а довільне тлумачення понять «істотна шкода» й «тяжкі наслідки» суперечить цьому принципіві, крім того, чітка дефініція понять «істотна шкода» й «тяжкі наслідки» обмежує розсуд суду та суб'єктивне тлумачення оцінних понять.

Список використаних джерел:

1. Дудоров О.А. Істотна шкода і тяжкі наслідки як ознаки складів злочинів у сфері службової діяльності: проблеми тлумачення кримінального закону / О.А. Дудоров, Г.М. Зеленов // Право України. – 2015. – № 12. – С. 69–82.

2. Навроцький В.О. Розвиток законодавства України про кримінальну відповідальність за корупційні посягання / В.О. Навроцький // Право України. – 2015. – № 12. – С. 37–48.

3. Правові висновки Верховного Суду України щодо «істотної шкоди» і «тяжких наслідків» як суспільно-небезпечних наслідків, передбачених ст. 364 і 365 КК : постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 27 жовт. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/C77C4F09B0663A29C225806B5AA](http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/C77C4F09B0663A29C225806B5AA).

4. Харченко В.Б. Визначення істотної шкоди та тяжких наслідків за новою редакцією примітки до ст. 364 КК України / В.Б. Харченко // Форум права. – 2015. – № 2. – С. 169–176. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2015_2_30.pdf.

В статье исследовано содержание понятий «существенный вред» и «тяжелые последствия» как признаков составов преступлений, предусматривающих ответственность за служебные злоупотребления. Проанализировав различные научные подходы и судебную практику, автор пришла к выводу, что существенным вредом и тяжелыми последствиями в статьях 364, 364-1, 365-2 Уголовного кодекса Украины являются материальный ущерб, который достиг уголовно наказуемого размера, и любой по характеру ущерб, если он подвергается денежной оценке и в соответствии с такой оценкой достиг установленного размера.

Ключевые слова: существенный вред, тяжкие последствия, общественно опасные последствия, служебные злоупотребления.

The article is dedicated to clarify the content of criminal law concepts of “substantial damage” and “aggravate consequences” as elements of crimes under Articles 364, 364-1, 365-2 of the Criminal Code of Ukraine. Based on the analysis of the approaches expressed in the legal literature it has been established that the concept of substantial damage and aggravate consequences in terms of criminal liability for crimes in office can cover not only property losses, but also other socially dangerous consequences associated with property losses incurred by them in the appropriate amounts.

Key words: substantial damage, serious consequences, socially dangerous consequences, crimes in office.

